

Преслава КУРТЕВА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

КРИТИЧЕСКА РЕЦЕПЦИЯ НА РОМАНА „ПОД ИГОТО“ В ЛИТЕРАТУРНИТЕ ИСТОРИИ НА 20. ВЕК

Preslava KURTEVA

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

CRITICAL RECEPTION OF THE NOVEL “UNDER THE YOKE” IN THE LITERARY HISTORIES OF THE 20TH CENTURY

Резюме: Текстът цели да опише отрицанията и дълбоките възражения към „Под игото“ през годините, за да покаже как те еволюират към по-обективни и задълбочени съвременни интерпретации на произведението. Докладът се фокусира върху мненията и оценките, които се появяват веднага след издаването на романа, както и върху тези, публикувани в литературните изследвания през 20-ти век. Включени са интерпретации на критици, чиито статии, студии и рецензии са издадени между двете световни войни и по времето на социализма. Обърнато е внимание и на по-новите становища, публикувани след 1990 г. Съвременните литературни истории разкриват нови гледни точки към Вазовото произведение, отбелязвайки жанровите и стилови характеристики, които го свързват с европейския романтизъм и приключенската литература. Днешното литературознание търси неразгледани идейни пластове в „Под игото“, като се стреми да избегне идеологическите интерпретации.

Abstract: This paper traces the development of critical opinions on the novel “Under the Yoke” in the first decade after its publication. Criticism of the work has gone through both positive as well as many negative evaluations. The study classifies not only the various imperfections but also the positive aspects of the novel according to the aesthetic understandings of the time. The conducted review shows that the overwhelming negative opinions stem from aesthetic and ideological prejudices concerning the genre of a “novel” in Vazov’s time. Newer research on the novel has refuted a number of misconceptions of the then critics.

Ключови думи: „Под игото“, Иван Вазов, критика, позитивни оценки, негативни оценки.

Keywords: “Under the Yoke”, Ivan Vazov, criticism, positive evaluations, negative evaluations

Иван Вазов представя една епоха в българската литература. Неговото творчество обхваща първите следосвобожденски десетилетия, остава равнодушно към интелектуалните стремления на младите и стига до времето след войните, които води българския народ. Вазов остава верен на своите идеи за българското, като непрестанно търси българина в човека. Вазовото творчество „диша“ с душата на народа. Творецът дава социалнопсихологическа характеристика на човека Българин, като следва патриотичния критерий за оценяване на човечността. Авторът черпи сюжетите си непосредствено от епохата, като я описва в исторически и битов план.

Иван Вазов създава първия български романов образец в нашата белетристика – „Под игото“. Творбата е писана в Одеса (1889 – 1890), след като напуска България. Първата част е публикувана през 1889 г. в „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. Следващата година в същия сборник са публикувани и останалите части. „Под игото“ излиза като самостоятелна книга на английски („Under the Yoke“, изд. „William Heinemann“) през 1894 г. и на български („Под игото“, изд. „Т. Ф. Чипев“).

Подзаглавието – „Из живота на българите в предвечерието на Освобождението“, маркира идейно-тематичното ядро на произведението. В центъра на романа стоят големите исторически конфликти на епохата – Априлското въстание и събитията около него. На фона на историческите факти Вазов сътворява едно фикционално повествование, което обаче внушава достоверност и автентичност на разказаното. Описват се дълбоките трансформации в народната психика, колективният дух на епохата. Основните тематични ядра в романа са свързани с националното самосъзнание на българите, освободителните борби, срама, робското примирение, смелостта и готовността за саможертва. Смесовите антитези „наше – ваше“, „свое – чуждо“ битуват в целия роман, като оформят неговата концепция.

Литературната критика приема „Под игото“ доста нееднозначно. Непосредствено след издаването на книгата в обществената ни мисъл се появяват различни мнения относно естетическата издържаност на романа. Настоящият текст цели да опише през какви отрицания и дълбоки възражения преминава „Под игото“, за да достигне до днешните по-обективни и задълбочени интерпретации на произведението. Обект на доклада са оценките и мненията за романа, които се появяват непосредствено след създаването му, както и тези, публикувани в литературните истории през 20. век. Подробно са разгледани интерпретации на критици, чиито статии, студии, рецензии за творбата са издадени в годините между двете световни войни и в епохата на социализма. Застъпват се и по-нови мнения, публикувани след 1990 г.

Българските критици от времето около публикуването на „Под игото“ изразяват предимно негативно отношение към стойността му. За разлика от тях чуждите критически отзиви оценяват високо художествеността в романа. Според Инна Пелева „хвалебствените интонации на голяма част от чуждите

критици сигурно са продиктувани и от възпитаната толерантност на културната метрополия“ (Пелева 1994: 94). Заради придържането към някои художествено-повествователни стереотипи романът безпроблемно се вписва в европейската културна ситуация.

Критическите мнения за „Под игото“, публикувани непосредствено след издаването му, могат условно да се класифицират в няколко категории: персонажна система и авторов анализ; романова концепция; връзка с описаната епоха; естетика. Иван-Вазовият роман е в центъра на интереса и на английската, френската и хърватската критика. Като основно положително качество на романа се отбелязват пластично изобразените фигури, както и проникателният анализ, който авторът прави. Като истински родолюбец е видян главният герой – Бойчо Огнянов. Той е „образец на неизменно рицарство“ (Сопоцко 1895: 304). Според критика притежава дълбока вяра в святото дело. Френската мисъл определя героя като „двигател на голямото революционно движение, вдъхновител на куража в отслабналите души“ (Французската критика за г. Ив. Вазов. „Из „La Nouvelle revue“ juillet 1899“ 1899: 640). Друго положително качество на Вазовата творба е, че тя детайлно изобразява действителността и показва нравите и бита на епохата, без да отегчава с излишни описания.

Вместо приветствие на осъществения контакт с европейската критическа мисъл, българските изследователи изразяват крайно несъгласие с чуждестранните одобрения. Основна причина за това отрицание е липсата на диалог свое – европейско. Чуждите критици интерпретират революцията като история на приключението, като нещо развлекателно и несериозно. Адмиративните им оценки за „Под игото“ предизвикват неприязън у българските критици.

Причини за различните негативни тълкувания относно художествените достойнства на романа трябва да се търсят в критическата предубеденост, която често идва от лични, естетически или политически вражди. При сериозното разглеждане на тези „битки“ трябва да се има предвид и времето, в което Вазов участва в литературния живот. Социалистите Димитър Благоев и Георги Бакалов нападат романа от идеологическа гледна точка. За тях най-важен е социалният разрез на обществото. В естетическата вражда към творбата се включват и новите поколения – младите сили, получили европейско образование и европейски културен поглед, които имат различно виждане за Вазова България, вълнуват се от модерни, универсални идеи за света.

За формирането на „доктринерското отрицание“ (Жечев 1995: 93) на Вазов допринасят изследователи като Илия Миларов, Васил Балджиєв, д-р Кръстев, Д. Благоев, И. Клиничаров, които критикуват автора за непълнота и неточност при пресъздаването на националния дух на епохата. Обвиняват го в липса на връзка между отделните елементи на романа, както и в плоскост при изграждането на образите. Открити са нецелесъобразни разминавания в художествената концепция за персонажната система по отношение психологическата същност на героите и обстановката на действията им.

През последните десетилетия Вазовото творчество все още вълнува интелектуалните среди. Осъществява се промяна на първоначалния критически образ на „Под игото“. Едва когато романът спира да се възприема като исторически, се разбира неговата ценност. Голямо значение за изучаването на делото му имат изследователи като Цветан Минков, Малчо Николов, Пантелей Зарев, Георги Цанев, Светлозар Игов, Милена Кирова, Милена Цанева, Тончо Жечев, Инна Пелева. Те започват да възприемат романа като ценност заради народопсихологичните наблюдения. Едни от основните тематични ядра, около които се концентрират новите изследвания, са въпросите за жанра, за битово-историческия пласт в романа – за бита и бунта, и за новото, което внася Огнянов в живота на хората.

Описаната действителност дава основания на автори като М. Цанева да заключат, че формално „Под игото“ не е исторически роман (Цанева 1976: 33). От направения преглед става ясно, че жанровият стереотип е преодолян по-рано в годините между двете световни войни, когато Цветан Минков споделя, че „Под игото“ е „първият ни битово-исторически роман“ (Минков 1946: 286). Подобно твърдение споделя и Тончо Жечев в книгата си „Въведение в новата българска литература“ (Жечев 1990: 111). Според С. Игов (Игов 1991: 44) тогавашният научен подход към генезиса на романа преодолява стария метод при разглеждането на романовите образци. Изследователят твърди, че „Под игото“ е създаден по вече готов европейски модел чрез калкиране на жанрови структури.

От критическия преглед се разбира, че „Под игото“ е на границата между романтичния и авантюрно-приключенския роман. Според М. Цанева в творбата успоредно вървят две линии – революционна и битово-историческа: „Вазов с почти документална достоверност показва как голямото историческо събитие преминава през живота на обикновените хора и преобърна техния улегнал бит“ (Цанева 1976: 35). Интерпретацията на М. Кирова противоречи на представата за история с романтично-персоналистични измерения в текста на Вазов (Кирова 1994: 111).

В основата на новите интерпретации за „Под игото“ стои мнението, че най-голямата творческа сполука на Вазов е едновременното изобразяване на бита и на картината на патриотично-революционния подем. Според П. Зарев (Зарев 1969: 470) Вазов е най-субективен от нашите следосвобожденски разказвачи – без да нарушава обективния ход на събитията, описва диалектически свързаните състояния на българския народ – бит и бунт. За преодоляване на битийното има заслуга Огнянов, който внася Другостта в живота на обикновените българи. Тази тематична двойственост е причина за разноречиви мнения. Тя дава основание на изследователите от по-ранните години да заключат, че патриархалният бит е описан много по-пластично и живо от революционния.

Всички разгледани мнения подкрепят схващането, че „Под игото“ представлява убедителна картина на българския живот в годините преди Освобождението. Описанията на народния бит съставят живата плът на романа. Според Пантелей Зарев, „като надниква в „тайниците“ на обществения живот, Вазов възсъздава жизнелюбивата ренесансова философия на народа ни“ (Зарев 1969: 470). Дори изследователят Малчо Николов, който изразява предимно негативно мнение към Вазовия роман, твърди, че в творбата се усеща една „хипноза на родното“ (Николов 1947: 231), която се открива в идиличното описание на нашия еснафски бит, в поетично изобразените картини на прибалканския пейзаж. Светлозар Игов споделя идеята за значимата роля на Вазов при изграждането на народния ни бит. Изследователят сравнява „Под игото“ със „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов, като твърди, че романовата творба се чувства „някак си по-интимно“ близка заради съчетаемостта на битово и битийно, заради домашния уют, който създава Вазов (Игов 1991: 41 – 42). Подобно на френската критика, появила се около публикуването на романа, Г. Цанев не открива нищо лошо в сцените, в които народът се весели. Според изследователя по този начин авторът умело показва как патриотичните и революционни прояви проникват в самия всекидневен бит на българския народ и заради това са толкова ценни (Цанев 1967: 258).

Малчо Николов и Цветан Минков споделят мнението, че патриархалният живот на българите, който е изпълнен с идиличност, наивност и простодушие, е описан много по-жизнено и правдиво, отколкото идеологичното начало в революционните образи. Според Цв. Минков „историко-психологичната неправдоподобност“ е същественият недостатък в „Под игото“ (Минков 1946: 282). Критикът не толерира и Вазовия песимизъм в процеса на описването на революционните действия. Авторът е обвинен в значителна липса на изображение на революционния кипеж и подробности на въстанието. В това отношение в критиката си за романовите персонажи Минков не открива завършени и дълбоки лица, които да действат в името на революционните идеи. Мнението му е споделено от Малчо Николов, според когото всички лица са изобразени с елементарна психология – „общото, което свързва тези люде, не прескача границата на делничното еснафско съществуване“ (Николов 1947: 227). Според изследователя водачите революционери сякаш не знаят какво вършат и рядко възторжената им характеристика се съгласува с действителното им страховито поведение.

Негативното мнение за не-изобразението на революцията е преодоляно няколко години по-късно. Според Георги Цанев Вазовият стремеж е да покаже отпора на българина, неговата изменена психика под влияние на Новото, а не образа на робството и революционните действия (Цанев 1967: 261). В тази връзка простими се оказват неточностите, при които Вазов се отклонява от белетристичното изложение и изменя на историческата истина. Пример за

подобно несъответствие е отношението на автора към чорбаджиите. Според него те не са пречили на патриотическото движение, като не са го издавали – твърдение, което влиза в разрез със „Записките“ на З. Стоянов.

Георги Цанев обяснява липсата на епическо изображение на масови въстанически действия с твърдението на автора, че самата борба не заслужава дори името си (Цанев 1967: 261). В нея Вазов не открива нищо героично. Силата на народа е преди въстанието. Сам Вазов в анкетата на проф. Шишманов споделя, че неговата задача е да представи живота на българите в последните дни на робството, т.е. не самото въстание, а вътрешния процес на самоосъзнаване като част от една нация. От това твърдение може да се заключи, че в центъра на Вазовия интерес са дълбоките трансформации в народната психика, ентусиазмът преди самото въстание. Според Милена Кирова авторът отказва да обрисова подробностите на самото въстание „в съгласие с общата си концепция за епическото като взрив от лудост и тъмнина“ (Кирова 2016: 136).

В сравнително по-новото изследване на Инна Пелева (1994) за романа се споделя мнението, че „романът наистина отказва или не може да види въстанието като предизвикано от „нетърпимо тежкото положение на българите под турско“, не успява или не иска да докаже игото“ (Пелева 1994: 114). Вазов е обвинен, че не доказва на практика революцията.

От направеното проучване се оказва, че образът на Огнянов, в частност неговата връзка с революционното, продължава да е обект на различни мнения. Отново критическите мнения на Малчо Николов и Цветан Минков влизат в разрез с по-новите интерпретации. Двамата споделят схващането, открило се в обществената ни мисъл непосредствено след излизането на романа, според което Огнянов олицетворява страхливостта. Мнението на Малчо Николов (Николов 1947: 227) се доближава до това на Васил Балджиев, според когото Огнянов е „недобросъвестен, страхлив и некадърен“ (Балджиев 1896: 29). Подобно на Балджиев М. Николов проследява сюжета на романа, за да докаже своето мнение за главния герой. Като доказателство за страхливата натура на Огнянов литературният историк отбелязва различни сцени като тази във Веригово, в която духът на главния герой пада и старият учител Мина трябва да го окуражава. Според изследователя възторжената характеристика на персонажа не се доказва от действията му.

Подобно мнение споделя и Цветан Минков. Вазов е обвинен в незавършеност на образа на главния персонаж. Според изследователя Огнянов е герой на „любовната интрига“ и често се поддава на личните си увлечения. Мнението му за героя го принуждава да заключи, че тема на романа „Под игото“ трябва да е „любовта на Огнянов и Рада, усложнена с ревността на Стефчов и Кандов, в условията на бита и на Априлското въстание“ (Минков 1946: 276).

В по-новите изследвания се открива, че отрицанието на Огнянов е преодоляно и героят масово започва да се възприема като силна личност, която движи революцията напред. Огнянов е определен от Г. Цанев като „идеалния

патриот“, който винаги поставя революцията по-горе от собствените си интереси (Цанев 1976: 261). Чрез образа на главния герой Вазов изгражда авантюристично повествование, като описва редица приключения. „Авантюристичният“ дух на Огнянов се свързва с героите рицари (Зарев 1969: 466).

Темата за Другостта в образа на Огнянов и последвалия масов страх сред обществото също са нови идеи, които променят облика на романа след масовите отрицания, публикувани непосредствено след издаването му. На границата между бит и бунт застава Другостта.

Новото, което внася Огнянов, разделя света на две. От една страна – светлото ежедневие на кротките и миролюбиви българи, които изграждат робското в националния свят, от друга – първичността на робското чувство, което желае отмъщение. Двойствеността, която се образува след появата на Огнянов, дава основание на М. Кирова да раздели текста на социално светъл и митологично тъмен (Кирова 1994: 107). Появата на героичното, чуждото (Огнянов) във всекидневието на мирното общество символично отваря вратата към идеята за бунта, обяснява, от една страна, лудостта, която обзема людската съвкупност, за да се впусне в революционна борба, а от друга, тълкува масовия страх, който се оказва много по-голям от геройството.

В своята интерпретация М. Кирова обяснява промяната в народната психика чрез мотива за затворената врата (Кирова 2016: 131). Според изследователката до пристигането на Огнянов всички врати са затворени. Отварят се „всички врати и сърца“ в сцената с изпита, в която героят проявява себе си. Оттам насетне става ясно, че идеята за бунт получава приемственост. Последното „превращение на символичната порта“ (Кирова 2016: 131) се открива в края на романа, след погрома на въстанието, когато всички затварят своите врати за Огнянов, обезумели от неистов страх. За психологическата лабилност на масата пише М. Цанева в своя труд „По страниците на „Под игото“ (Цанева 1976: 114).

В основата на критическите разногласия от по-старо време стои изграденият по това време романов стереотип. С него се свързват и останалите „технически“ недостатъци на творбата. За изследователите един „исторически роман“, за какъвто определят Вазовия, трябва да бъде с епически център, да представя персонажи, които да са образец на епическите герои – силни, смели, волеви. Очакването да се опише въстанието (което всъщност не се случва) също е причина за негативни оценки. „Това въстание няма даже история“ (Вазов 2021: 441).

В процеса на критическите оценки за романа започва да се приема схващането, че „Под игото“ всъщност не е исторически роман. Литературните историци от по-ново време откриват и други перспективи при тълкуването на Вазовото произведение. Видени са жанрово-стиловите специфики на творбата в образци на европейския романтически и авантюрно-приключенски роман. Съвременното литературознание отделя внимание на недовидени идейни

пластове в „Под игото“, стреми се да се освободи от идеологическите натрупвания. Отчита се връзката на романа едновременно с бита и бунта. Тези диалектически свързани състояния на българския народ оформят цялостната концепция на „Под игото“. Между тях се намира лудостта, която се вижда като обобщаваща метафора за историческото състояние на колектива. Отбелязват се и слабостите на романа, но те се видени в историческия контекст на неговото появяване. Затова е прав Тончо Жечев, като твърди, че „нашето национално критическо съзнание е затворило параболата, извървяло е този път и се намира отвъд признанието и отрицанието, отвъд елементарната дилема за или против, а значи, пред по-сложните проблеми при вазоведението, пред тълкуването смисъла и значението на неговото дело за цялостната народна култура“ (Жечев 1996: 94).

БИБЛИОГРАФИЯ

Балджиев 1896: Балджиев, В. *Критика върху „Под игото“, роман из живота на българите от Иван Вазов*. София: Централна печатница на П. Калочев и С-ие. // **Baldzhiev 1896:** Baldzhiev, V. *Kritika varhu „Pod igoto“, roman iz zhivota na balgarite ot Ivan Vazov*. Sofia: Tsentralna pechatnitsa na P. Kalochev i S-ie.

Благоев 1901: Благоев, Д. Гласен отговор. – В: *Ново време*, бр. 3. // **Blagoev 1901:** Blagoev, D. Glasen otgovor. – In: *Novo vreme*, br. 3.

Гешов 1894: Гешов, И. Иван Вазов и английската критика. – В: *Българска книжнина*, бр. 9. // **Geshov 1894:** Geshov, I. Ivan Vazov i angliyskata kritika. – In: *Balgarska knizhnina*, br. 9.

Жечев 1995: Жечев, Т. *Въведение в новата българска литература*. София: Просвета. // **Zhechev 1995:** Zhechev, T. *Vavedenie v novata balgarska literatura*. Sofia: Prosveta.

Зарев 1969: Зарев, П. *Панорама на българската литература в пет тома*. Том 1. София: Наука и изкуство. // **Zarev 1969:** Zarev, P. *Panorama na balgarskata literatura v pet toma*. Tom 1. Sofia: Nauka i izkustvo.

Игов 1991: Игов, С. *История на българската литература 1878 – 1944*. София: БАН. // **Igov 1991:** Igov, S. *Istoria na balgarskata literatura 1878 – 1944*. Sofia: BAN.

Кирова 1994: Кирова, М. Вазов и другите българи в романа „Под игото“. – В: *Алманах за Х клас*. В. Търново: Слово. // **Kirova 1994:** Kirova, M. Vazov i drugite balgari v romana „Pod igoto“. – In: *Almanah za X klas*. V. Tarnovo: Slovo.

Клинчаров 1901: Клинчаров, И. Гешефтарството в критиката. – В: *Ново време*, бр. 7 – 8. // **Klincharov 1901:** Klincharov, I. Gesheftarstvoto v kritikata. – In: *Novo vreme*, br. 7 – 8.

Кръстев 1899: Кръстев, К. Българската книга. – В: *Мисъл*, бр. 2, 131 – 141, бр. 4. // **Krastev 1899:** Krastev, K. Balgarskata kniga. – In: *Misal*, br. 2, 131 – 141, br. 4.

Марковска 1981: Марковска, М. *Летопис за живота и творчеството на Иван Вазов. Част 1: 1859 – 1895*. София: Наука и изкуство. // **Markovska 1981:** Markovska, M. *Letopis za zhivota i tvorchestvoto na Ivan Vazov. Chast 1: 1859 – 1895*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Миларов 1896: Миларов, И. *Иван Вазов като романист*. София: печатница „Т. Пеев“. // **Milarov 1896:** Milarov, I. *Ivan Vazov kato romanist*. Sofia: pechatnitsa „T. Peev“.

Минков 1946: Минков, Ц. *Очерци по българска литература*. София: Факел. // **Minkov 1946:** Minkov, T. *Ochertsi po balgarska literatura*. Sofia: Fakel.

Нова рецензия на „Под игото“ 1898: В: *Българска сбирка*, бр. 8. // **Nova recenzia na „Pod igoto“ 1898:** In: *Balgarska sbirka*, br. 8.

Пелева 1994: Пелева, И. *Идеологът на нацията*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. // **Peleva 1994:** Peleva, I. *Ideologat na natsiyata*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo.

Сопотско 1895: Сопотско, Т. „Под игото“, роман из живота на българите в предвечерието на освобождението, от Ивана Вазова. – В: *Български преглед*, бр. 4 – 5. // **Sopotsko 1895:** Sopotsko, T. „Pod igoto“, roman iz zhivota na balgarite v predvecherieto na osvobozhdenieto, ot Ivana Vazova. – In: *Balgarski pregled*, br. 4 – 5.

Тодоров-Балан 1896: Тодоров-Балан, А. Д-р Балджиев „Критика върху „Под игото“, роман из живота на българите, от Ивана Вазов. – В: *Български преглед*, бр. 6. // **Todorov-Balan 1896:** Todorov-Balan, A. D-r Baldzhiev „Kritika varhu „Pod igoto“, roman iz zhivota na balgarite, ot Ivana Vazov. – In: *Balgarski pregled*, br. 6.

Французската критика за г. Ив. Вазов. „Из „La Nouvelle revue“ juillet 1899“ 1899: – В: *Българска сбирка*, бр. 13 – 14. // **Frantsuzskata kritika za g. Iv. Vazov. „Iz „La Nouvelle revue“ juillet 1899“ 1899:** – In: *Balgarska sbirka*, br. 13 – 14.

Цанев 1967: Цанев, Г. *Страници от историята на българската литература в три тома. Том I: С патоса на възторга и избличението*. София: Наука и изкуство. // **Tsanev 1967:** Tsanev, G. *Stranitsi ot istoriyata na balgarskata literatura v tri toma. Tom I: S patosa na vztorga i izoblichenieto*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Цанева 1976: Цанева, М. *По страниците на „Под игото“*. София: Български писател. // **Tsaneva 1976:** Tsaneva, M. *Po stranitsite na „Pod igoto“*. Sofia: Balgarski pisatel.